

CALITATEA VIEȚII — O ABORDARE PSIHOSOCIOLOGICĂ

PETRU PÂNZARU

The paper highlights the powerful dependence of the quality of life on psychological and psychosocial factors interceded by linguistic patterns and communicational nets. The author tries to sketch a theory as concerns the role of the intermediate factors within the social action and a draft of a research as regards the psychological and psychosocial impact of the language and communication upon the quality of life.

Cercetările multidisciplinare consacrate calității vieții au demonstrat că ea este *rezultanta* interacțiunii unei pluralități de factori economici, materiali și noneconomici, spirituali. În aceste cercetări este — și nu putea să nu fie — relevat rolul *factorilor psihosociale în realizarea* principalilor parametri ai *calității vieții*, în diversitatea *stilurilor de viață și modurilor de trai*. Aceasta și pentru motivul că în societate, deși nu *totul* se reduce la factorii psihici și psihosociale, *fără prezența și participarea activă a acestor factori de natură spirituală nimic nu este cu adevărat social și uman*. Însăși fericirea, ca vector al calității vieții, este un fapt psihic și psihosocial — un sentiment de profundă și deplină satisfacție, rezultat al împlinirii unor nevoi, aspirații și idealuri. Este adevărat, așa cum precizează Cătălin Zamfir¹, că noțiunea clasică de fericire are o puternică coloratură etică individuală, iar conceptul de calitate a vieții — concept sociologic — are în vedere condițiile materiale economice, sociale, ecologice, interpersonale care produc starea de fericire, cât și activitățile și relațiile care compun propriu-zis viața individuală și colectivă (munca, viața de familie, timpul liber, viața social-politică, viața spirituală etc.). Dar înseși aceste condiții, activități și relații se constituie și se derulează numai și numai prin intermediul unor factori psihici și procese psihosociale (acte și manifestări de conștiință, de voință, percepții, reprezentări, memorie, afecte etc., atitudini, opinii, motivații, mentalități, stări de spirit, sentimente colective, aspirații, prestigiu, autoritate etc.).

Despre mijloecitorii instrumentali

Se știe că ceea ce conferă *specificitate* vieții activităților și relațiilor sociale — spre deosebire de lumea animală — este nu numai *caracterul lor conștient*, „postinstinctual”, ci, totodată, caracterul mijlocit (de „unel-

¹ Cătălin ZAMFIR, *Calitatea vieții ca obiectiv politic*, în *Calitatea vieții*, nr. 1, 1990, p. 5—20.

te" tehnice și simbolice) al raporturilor vitale ale oamenilor în *procesul satisfacerii trebuințelor* lor de toate genurile.

Însemnul superiorității omului-societate față de societățile animale este considerat *faptul conștiinței sau conștiinței*¹, bazat pe limbajul articulat și *actul muncii* care face posibilă producerea celor necesare traiului prin confecționarea și utilizarea *uneltelor*; sursa superiorității ar sta tocmai în *mijlocitorii instrumentali* interpuși între corpul uman și elementele naturii în procesul satisfacerii nevoilor vitale. De asemenea, element de netă superioritate a societății umane față de societatea animală, față de natura vie și nevie în general, sînt socotite *instituțiile și organizațiile* și, firește, *normele și valorile* ce stau la baza constituirii și funcționării lor.

Dezvoltarea socială a însemnat și înseamnă un progresiv proces de multiplicare și complexificare a mijloacelor instrumentale (tehnice, simbolice, instituțional-organizaționale, valoric-normative) avînd o consecință contradictorie: pe de o parte *micsorarea*, pe de altă parte, *mărirea* distanței dintre o nevoie de satisfăcut și posibilitatea de a obține efectiv bunurile sau serviciile capabile să o satisfacă în timp optim.

O teorie a lanțului de verigi intermediare „artificiale” (non-naturale socioculturale) — pe care ne propunem să o elaborăm cu alt prilej — ar dezvălui rolul neunivoc al puzderiei de mijlociri tehnice, instituționale, mentale, care se interpun între nevoile umane și satisfacerea lor optimă, determinînd calitatea diferită a vieții diverselor categorii sociale (sex-vîrstă, profesionale, rezidențiale etc.). Între verigile intermediare *între mijlocitori* („codosi” — spunea Shakespeare — referindu-se la bani) se înscriu, cu rol determinativ, limbajul și comunicarea, structurile (codurile) psihice și procesele psihosociale; rolul și funcțiile acestor *mijlocitori* în raport cu calitatea vieții sînt obiectul demersului nostru.

Cercetările întreprinse și expuse de noi într-o serie de cîrți, comunicări și articole ne-au condus la concluzia că problematica într-adevăr complexă a calității vieții nu poate fi studiată riguros științific și cu atît mai puțin poate fi ridicată calitatea vieții la niveluri optime prin elaborarea de politici, programe și acțiuni concertate eficiente, cu efecte favorabile fără ca să se acorde o atenție incomparabil mai mare decît pînă acum studierii și luării în considerație a *locului și rolului factorilor PSIHO-SOCIALI* în dinamica socială în general și în cadrul ei în asigurarea și elevarea calității vieții oamenilor pe tot traiectorul acesteia și în toate compartimentele de constituire și manifestare a ei.

Un asemenea studiu inevitabil și explicit (nu implicit, separat sau în subsidiar) la cercetarea — cu mijloacele teoretice și metodologice ale socio și psiholingvisticii, semioticii ca și ale *sociologiei mijloacelor de comunicare (persuasiune) în masă și ale teoriei informației* — *locului și rolului limbajelor naturale și comunicării sociale* (macro și micro) în constituirea, activarea sau reactivarea, direcționarea sau redirecționarea tuturor elementelor și factorilor ce conlucrează la asigurarea, ameliorarea sau degradarea calității vieții oamenilor (indivizi, familii, grupuri socioprofesionale, rezidențiale, categorii și clase sociale, populații, națiuni), la constituirea și modificarea stilurilor și modurilor de viață.

¹ Mihai Drăgănescu, *Incele lumii materiale*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1989, cap. 7 *Experimentul conștiinței* și cap. 8 *Biologia și psihologia în raport cu conștiința*, pag. 90—132.

Limbaajul-comunicarea și calitatea vieții

Raționamentele care stau la baza focalizării cercetării propuse de noi asupra IMPACTULUI (pozitiv, negativ, neutru, ambiguu) LIMBAJULUI ȘI COMUNICĂRII ASUPRA CALITĂȚII VIEȚII UMANE sînt următoarele :

1. În afara sau fără participarea limbaajului și comunicării nu se pot institui și desfășura activitățile și relațiile sociale care generează o calitate sau alta a vieții oamenilor.

Componentele vieții sociale, fiecare în parte (productivă-economică și reproductivă natural-socială, politico-juridică, etică, religioasă, educațională etc.) și toate împreună comportă participarea obligatorie a factorilor psihici și psihosociale, în absența lor nici una dintre aceste componente neputînd funcționa (pentru argumente și detalii vezi cărțile noastre „Convîngeri științifice și politice, 1977, pag. 149—180 și „Condiția umană...”, 1981, pag. 14—24, 61—81, 195—210, 244—286). Factorii psihici și psihosociale, ca fapte de conștiință individual-colectivă și colectiv-individuală se constituie și acționează PRIN limbaaj și comunicare*.

2. În afară sau fără participarea limbaajului și comunicării nu poate avea loc procesul socializării și resocializării fiecărei persoane, fiecărei generații, al constituirii și manifestării conștiinței, psihologiei umane în ansamblu, care se află, ca să spunem așa, la „pupitru de comandă” al tuturor activităților și relațiilor sociale, la originea calității vieții, ca unitate a factorilor obiectivi, materiali și subiectivi, spirituali (Limbaajul și comunicarea sînt factori generatori — constitutivi și „manipulativi” ai conștiinței umane, ai structurilor psihice și proceselor psihosociale).

Limbaajul nu poate fi redus la calitatea de *instrument de comunicare*, el participă activ (pozitiv, negativ) la *constituirea și structurarea conștiinței și universului psihic al omului, la constituirea și derularea tuturor tipurilor de activități și relații sociale, avînd — azi mai mult decît oricînd în istoria umanității — un rol decisiv în orientarea și eficiența acestora, în definierea și realizarea sau nerealizarea politicilor și programelor privind calitatea vieții (evident prin politicile și programele economico-sociale, instructiv-educative, cultural-artistice etc.)*.

3. Este cert impactul puternic al limbaajului și comunicării asupra calității vieții oamenilor în ansamblul ei (nu numai asupra celei psihice și psihosociale) datorat faptului că limbaajul și comunicarea sînt ele însele *activități sociale fundamentale (muncă)* cu loc și rol distinct în diviziunea socială și ierarhică a muncii¹ sînt *activități cronofage*, cea mai mare parte

* I. Culda, *Teoria codurilor psihice și codurile verbale* în vol. *Omul, valorile și axiologia*, 1982; abordarea „organizațională” a genezei și devenirii cunoașterii în volumul cu același titlu și de același autor, 1989; Limbaajul privit nu ca o simplă transmisie de semne, ci ca structură, mod de a fi al conștiinței aflate în dezbateri cu lumea și cu ea însăși (Henri Ev, *Conștiința*, 1963; *Intercîmpul gîndire-limbaaj*; J. Claret *Ideea și forma*, 1979, *Ideea vine vorbind*”, 1983; H. Wald, *Expresivitatea ideilor*, 1986)

¹ F. Rossi-Landi *Le langage comme travail et comme marché* în *L'homme et la société* nr. 18/1973, pag. 71—92. Limbaajul ca element constitutiv al existenței sociale obiective e o idee bine argumentată de Georges Granai în capitolul *Problèmes de la sociologie du langage* din *Traité de sociologie* sub direcția lui G. Gurvitch, vol. II, pag. 263. În același sens René-Huyghe, *Dialog cu vizibilul*, București, Meridiane, 1981, pag. 15—85.

a timpului fizic de viață al oamenilor fiind consumat în procese comunicaționale (învățare, dialog, ascultare, vorbire, scriere, lectură, gândire interioară etc.).

4. Calitatea vieții psihice și psihosociale a oamenilor (care, după părerea noastră, *determină* nu condiționează doar calitatea tuturor celorlalte componente ale vieții, tuturor activităților și relațiilor sociale) este în *dependență* puternică de natura, structura, conținutul, orientarea proceselor comunicaționale¹;

5. Impactul puternic și rolul determinant al limbajului și comunicării asupra tuturor elementelor componente ale calității vieții oamenilor concreți, reali, vii se datorează în principal:

— *întâi*: caracterului ambivalent (pozitiv-negativ) al cuvintelor (codul verbal), al universului lingvistic-comunicațional, funcțiilor sale polare;

— *în al doilea rând*: caracteristicii psihologiei general-umane de a atribui cuvintelor statutul de realitate obiectivă², de a autonomiza, fetișiza cuvintele („magia cuvintelor”).

În orice tip de cercetare științifică, esențiale sînt *concordanța și sistemul* (sistemele) de referință. Concordanța dintre propoziții (o „realitate” lingvistică, instituită, de gradul II) și realitatea faptică (de gradul I), obiectivă, independentă de observator (individual — colectiv). *Sistemul de referință* are în vedere acele elemente *stabile* din realitatea socială obiectivă la care se raportează constant orice judecată și se verifică prin ea.

În cazul cercetării noastre sistemul de referință este constituit din cel puțin următoarele elemente: *Natura* ca atare și, în cadrul ei, natura modificată de prezența și activitatea umană: *mediul antropic*; *Viața* ca atare și, în cadrul ei, viața social-umană a cărei esență rezidă în unitatea structurală și funcțională dintre *specificul* socioumanului, al creației și organizării conștiente și *nespecificul*, constituit din *datul* natural și produsul acestuia: viața ca atare în toate formele ei necreate de om și independente de el; *Corpul* (organismul) omenesc de ambe sexe, ca purtător și reproducător obiectiv al *vieții*, supus legilor naturii vii, ale geneticii, și ca *subiect* creativ al *vieții*, al relațiilor și activităților *sociale*; *Trebuințele* umane naturale și socioeconomice, sociopsihologice și socioculturale ale corpurilor omenesti vii cuprinse (repartizate) în structuri demografice; *Instituțiile* și *organizațiile* sociale, sistemele de *norme* și *valori* care le întemeiază și reglează activitatea ca *verigi intermediare* (mijlocitori) între trebuințele umane și obținerea bunurilor și serviciilor necesare satisfacerii lor.

Considerăm că adecvarea, concordanța dintre *propozițiile* privind *calitatea vieții* oricăror categorii de subiecți sociali și *datele realității obiective* poate fi asigurată numai prin raportarea constantă, consecventă și riguroasă la *componentele sistemului de referință* menționate.

¹ Rozer Muchielli *Communication*, Ed. Privé, 1970, pag. 32—50.

² I. Zimbardo scrie: „descrierea verbală produce efecte mai importante decît evenimentele reale” și „cuvintele nu sînt doar vehicul de informare despre realitate, ci ele chiar fac parte din realitate” (*Introduction à la psychologie sociale*, sub red. Serge Moscovici, Larousse Université, 1973, vol. I, pag. 171 ș.u.; studiul *Langage et communication* C. Abrahams și W. Akermann).

a timpului fizic de viață al oamenilor fiind consumat în procese comunicaționale (învățare, dialog, ascultare, vorbire, scriere, lectură, gândire interioară etc.).

4. Calitatea vieții psihice și psihosociale a oamenilor (care, după părerea noastră, *determină* nu condiționează doar calitatea tuturor celorlalte componente ale vieții, tuturor activităților și relațiilor sociale) este în *dependență* puternică de natura, structura, conținutul, orientarea proceselor comunicaționale¹;

5. Impactul puternic și rolul determinant al limbajului și comunicării asupra tuturor elementelor componente ale calității vieții oamenilor concreți, reali, vii se datorează în principal:

— *întâi*: caracterului ambivalent (pozitiv-negativ) al cuvintelor (codul verbal), al universului lingvistic-comunicațional, funcțiilor sale polare;

— *în al doilea rând*: caracteristicii psihologiei general-umane de a atribui cuvintelor statutul de realitate obiectivă², de a autonomiza, fetișiza cuvintele („magia cuvintelor”).

În orice tip de cercetare științifică, esențiale sînt *concordanța* și *sistemul* (sistemele) de *referință*. Concordanța dintre propoziții (o „realitate” lingvistică, instituită, de gradul II) și realitatea faptică (de gradul I), obiectivă, independentă de observator (individual — colectiv). *Sistemul de referință* are în vedere acele elemente *stabile* din realitatea socială obiectivă la care se raportează constant orice judecată și se verifică prin ea.

În cazul cercetării noastre sistemul de referință este constituit din cel puțin următoarele elemente: *Natura* ca atare și, în cadrul ei, natura modificată de prezența și activitatea umană: *mediul antropic*; *Viața* ca atare și, în cadrul ei, viața social-umană a cărei esență rezidă în unitatea structurală și funcțională dintre *specificul* socioumanului, al creației și organizării conștiente și *nespecificul*, constituit din *datul* natural și produsul acestuia: viața ca atare în toate formele ei necreate de om și independente de el; *Corpul* (organismul) omenesc de ambe sexe, ca purtător și reproducător obiectiv al *vieții*, supus legilor naturii vii, ale geneticii, și *ca subiect* creativ al *vieții*, al relațiilor și activităților *sociale*; *Trebuințele* umane naturale și socioeconomice, sociopsihologice și socioculturale ale corpurilor omenesci vii cuprinse (repartizate) în structuri demografice; *Instituțiile* și *organizațiile* sociale, sistemele de *norme* și *valori* care le întemeiază și reglează activitatea ca *verigi intermediare* (mijlocitori) între trebuințele umane și obținerea bunurilor și serviciilor necesare satisfacerii lor.

Considerăm că adecvarea, concordanța dintre *propozițiile* privind *calitatea vieții* oricăror categorii de subiecți sociali și *datele realității obiective* poate fi asigurată numai prin raportarea constantă, consecventă și riguroasă la *componentele sistemului de referință* menționate.

¹ Rozer Muchielli *Communication*, Ed. Privé, 1970, pag. 32—50.

² I. Zimbardo scrie: „descrierea verbală produce efecte mai importante decît evenimentele reale” și „cuvintele nu sînt doar vehicul de informare despre realitate, ci ele chiar fac parte din realitate” (*Introduction à la psychologie sociale*, sub red. Serge Moscovici, Larousse Université, 1973, vol. I, pag. 171 ș.u.; studiul *Langage et communication* C. Abrahams și W. Akermann).

Enunțurile de mai sus deschid posibilitatea discutării cauzelor și mecanismelor intime ale unora dintre paradoxurile politicii calității vieții formulate astfel: „deși oamenii vor mai presus de orice să acționeze pentru realizarea fericirii, efectele acțiunii lor sînt adesea contrare”; „în situațiile de conflict dintre factorii sociali, lipsa de informare, comunicare și dorință de cooperare îi duc inevitabil spre adoptarea strategiilor care produc pentru toți pierderile cele mai mari”¹.

Într-adevăr, de ce oare este „sisifică” acțiunea oamenilor pentru realizarea fericirii, deși ei dispun de rațiune, de științe — inclusiv praxiologice?; de ce oare lipsa de comunicare-informare (și dezinformarea), lipsa dorinței (disponibilității) de cooperare conduc fatal la decizii cu efecte negative pentru toți?; de ce se creează și, din păcate, se reproduce și se perpetuează situații conflictuale? Cu alte cuvinte de ce absentează adesea raționalitatea și eficiența scontate în activitățile sociale și de ce relațiile ajung atît de frecvent să fie conflictuale?

Trebuința ca motiv

După părerea noastră, răspunsurile la asemenea întrebări, și la altele similare, pot fi elaborate dacă se pornește de la cîteva fapte indubitabile privind *specificul* vieții sociale, privind însăși *esența* acestei vieți și *rolul determinant al trebuințelor* în întregul sistem al activităților și relațiilor socio-umane. Orice discuție — și cercetare — asupra calității vieții care nu consideră *trebuințele drept sistem fundamental de referință* („personajul” principal al scenei vieții sociale reale, cotidiane și istorice) este superficială, lipsită de obiect. Căci dacă n-ar fi necesități, n-ar fi nici activități, nici relații, nici toate elementele constitutive ale organizării sociale. Nici preocuparea pentru o calitate mai bună a vieții, prin satisfacerea optimală a întregului set de trebuințe, de la trebuințele — *obligații* la trebuințele — *aspirații* (Paul Henry Chombart de Lauwe), de la trebuințele de origine biofiziologică ciclice, repetitive, a căror satisfacere asigură la pragul minim supraviețuirea, la trebuințele socio-culturale, axiologice, psihosociale a căror împlinire asigură o calitate elevată a vieții.

Două particularități ne întîmpină cînd analizăm trebuințele umane și modalitatea socială de satisfacere a lor. *Prima*, se referă la caracterul lor *conștient*. Chiar nevoile de ordin natural, instinctual, ca să nu mai vorbim de celelalte tipuri de nevoi, la om se *conștientizează*. Modalitatea fundamentală de conștientizare a trebuințelor umane este definirea, cristalizarea lor sub forma *intereselor*. Procesul acesta se produce cu concursul limbajului și comunicării.

Trebuințele și satisfacerea lor nu sînt nici fapte pur biologice, (fiziologice), nici pur social-economice sau psihologice, ci o structură complexă, dinamică a tuturor acestor elemente devenite motivație² a acțiunii. Tre-

¹ Cătălin Zamfir, Op. cit. p. 5 și 15.

² Otto Klineberg, *Psychologie sociale*, Paris, P.U.F., 1967, cap. V și VI, pag. 84–190, care consacră motivației două capitole mari din tratatul său, încearcă o „clasificare” a trebuințelor privite ca motive, interesantă din punct de vedere al legăturii dintre biologic și social. El distinge 1) mobiluri general-umane „stabile”, care au o bază fiziologică și nu admit nici o excepție; factorii sociali joacă un rol în manifestarea lor, dar nu le determină existența (toa-

buința naturală socializată se conștientizează, devine astfel dorință, imbold, stimul și factor motor al activității, al relațiilor social-umane, al cooperării sau antagonismelor, într-un cuvânt, devine MOTIV. La rindul ei, satisfacerea trebuinței provoacă sentimentul de satisfacție, care nu numai că nu blochează apariția a noi trebuințe și dorințe, ci abia că le generează. O trebuință și dorință odată satisfăcută lasă cîmp liber de apariție a noi imbolduri, de fixare a noi scopuri, de modificare a nivelului de aspirații. În acest fel, trebuința apare în calitate de motivație, iar motivația în calitate de fenomen psihosocial.

Trebuința se constituie ca motivație, ca fapt (sau fenomen) psihosocial, intrucit ea este întotdeauna a cuiva (a unui subiect, persoană, grup), este condiționată simultan de factori biopsihici și de factori social-istorici concreți, de mediu, de cultură, acționind și orientînd interacțiunea dintre oameni socialmente structurați. În cursul evoluției sociale, trebuințele biologice își păstrează funcțiile de bază, dar îmbracă tot mai mult forme social-culturale.

De regulă, trebuințele chiar organice devin motive ale activității nu nemijlocit și în formă brută, ci în contextul social-cultural și istoric determinat. Însuși *faptul diviziunii sociale a muncii determină ca satisfacerea trebuințelor să fie mijlocită social*, omul dînd curs realizării unor nevoi sociale și prin ele, indirect, satisfăcîndu-le și pe cele strict personale.

Așadar, intrucit trebuințele și satisfacerea lor nu exprimă exclusiv cerințele de bună funcționare a organismului uman, ci sînt ele însele reglementate de modul de producție, de modul de trai, de normele social-culturale istorice determinate, aceste trebuințe se integrează într-un fenomen mai larg, motivațional, care la rîndul său, are dimensiuni psihosociale.

A doua particularitate a modalităților specifice sociale de satisfacere a trebuințelor umane rezidă în prezența obligatorie, amplificarea și complexitatea *mijloccilor instrumentali*, ce intervin între trebuință ca atare și obiectul (lucrul, serviciul) menit a satisface aceea trebuință. Problema acestor mijlocitori instrumentali — tehnici, simbolici¹, instituțional-organizatorici, valoric-normativi, comunicaționali etc. — a fost și este amplu cercetată. Mai puțin cercetată este *impactul*, incidența acestor mijlocitori asupra *calității vieții* — subliniem — MAJORITĂȚII oamenilor, ale căror aspirații spre o viață decentă și demnă rămîn mereu neîmplinite, între nevoile lor, chiar cele elementare și posibilitatea de a le

1) Există apoi mobilități determinate de factori sociali determină nu numai forma lor de expresie, dar pot împiedica, în circumstanțe determinate, apariția lor (sexualitatea, comportamentele post-materne, instinctul de conservare); 3) Mobilități care au o bază fiziologică directă și apar cu mare frecvență, dar admit excepții atât la grup, cât și la indivizi (agresivitatea, afirmarea de sine, eschivarea); 4) Mobilități care n-au o bază fiziologică cunoscută, dar care apar cu oarecare frecvență, fie în virtutea factorilor sociali comuni majorității societăților omenești, fie ca mijloc de satisfacere a intereselor practice (gregarismul, mobilități paternal, prematernal, supunerea, achizitivitatea etc.).

¹ Reținînd doar cîteva indicații bibliografice în acest sens vom menționa: André Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvîntul*, vol. I; *Tehnică și limbaj*, vol. II; *Memoria și ritmurile*; Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I—II, *Posibilul și imposibilul*; Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, București, Meridiane, 3 volume, 1989; Pierre Bourdieu, *Economia bunurilor simbolice*, București, Meridiane, 1986; Richard Lewinsohn, *O istorie a animalelor*, 1988.

satisface interpunându-se mereu și mereu tot mai multe „mijlociri”, în primul rând economice/bănești* dar și instituționale, legislative etc.

Nu intră în obiectul acestui studiu analiza pluralității de mijlociri și mijlocitori între necesitățile oamenilor reali și accesul la bunurile și serviciile menite să le satisfacă. Extragem din această multiplicitate de mijlociri două inseparabil legate între ele și care sint omni-socio-prezente și omni-socio-potente: *limbajul-comunicarea și procesele psihosociale*, ultimele constituite și puse în funcțiune de primele.

Procese psihosociale

Se știe că omul devine om (normal) integrabil în societate, în activități și relații sociale numai prin însușirea și utilizarea unei limbi naturale, fapt datorat instrucției și educației, învățării, procese esențialmente comunicaționale. „În educație limbajul dobîndește un loc variabil dar determinant”¹. Comportamentul social operațional al omului se manifestă, după autorul citat, pe trei planuri: *primul* se referă la comportamentele *automate* legate direct de natura sa biologică, ca fond asupra căruia educația imprimă datele tradiției; *al doilea plan* este cel al comportamentului *mașinal*, care se referă la secvențele operaționale dobîndite, prin experiență și educație, înscrise simultan în comportamentul gestic și în limbaj; *al treilea plan* este cel al comportamentului *lucid*, asupra căruia intervine în mod hotărîtor limbajul putînd duce la crearea unor secvențe operaționale noi.

Prin limbaj — comunicare se edifică și se exprimă *psihicul individual*, bazat pe mecanisme psihice comune întregii specii umane. Simultan intervin și *procesele psihosociale*, generate și întreținute de interacțiunea vie, conștientă a individului cu toate componentele de contact al mediului social. Prin limbaj-comunicare, omul se leagă de întreaga societate (prezentă și trecută) iar societatea de apartenență „se leagă” de el: îi focalizează atenția, îi orientează („teleghidează”) atitudinile, opiniile, comportamentele, îi „malaxează” stările de spirit, îi formează sau malformează conștiința. Desigur individul social nu e un subiect (obiect) pasiv, dar el este indubitabil *dependent* de ceea ce societatea, epoca îi oferă sau nu-i oferă pe planurile conexe ale vieții materiale și spirituale.

Astfel limbajul și comunicarea se instituie în *mijlocitori* între individ și societate (grupurile sociale) chiar și între el și sinele său.

Se poate spune că aventura umană e o aventură comunicațională.

Experiența cotidiană este răspunzătoare de măsura în care fiecare om, pe tot traiectul vieții sale depinde de comunicare și limbaj. Calitatea vieții noastre depinde de ceea ce învățăm și știm sau de ceea ce nu învățăm

* Fernand Braudel considerînd moneda și creditul ca „un limbaj” și ca „tehnică” scria că „vocabularul pasivului și activului, al trocurilor, al prețurilor, al pieței, al monedelor oscilante reprezintă o constrîngere pentru orice societate și individ. Ele determină viața oamenilor de zi de zi, de-a lungul vieții generațiilor, de-a lungul secolelor. ... Cu cît o țară este economic mai dezvoltată cu atît mai mult își lărgește ca gama uneltor monetare și a instrumentelor. În fapt, în cadrul unității monetare internaționale, societățile au un loc al lor, unele privilegiate, altele trase la remorcă, altele penalizate greu. *Banul este unitatea, dar este și nedreptatea lumii*” (*Structurile cotidianului*, vol. II, pag. 262).

¹ André Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvîntul*, vol. 2, pag. 22.

și nu știm ; de ceea ce înțelegem sau nu înțelegem ; de ceea ce spunem (seriem) sau nu spunem (seriem) ; de ceea ce ascultăm sau nu ; de ceea ce uităm sau nu ; de ceea ce se spune sau nu se spune despre noi, de felul în care — corect sau eronat — simțem apreciați, caracterizați, cotați. Marin Preda scria : „Ființa noastră este la discreția celorlalți, nu aparți tu în ochii unuia așa cum ești, ci așa cum au reușit alții să sugereze o imagine despre tine... Și astfel viața noastră se scurge într-un efort permanent și adesea desperat de a demola această imagine (căci rar se întâmplă să nu fie rea, în timp ce tu crezi cu naivitate că ești un inocent) acțiune de reușita căreia depinde totul : realizarea în societate, fericirea și adesea evitarea primejdiilor mortale” („*Cel mai iubit dintre pământeni*, pag. 131 — 132).

Codul lingvistic, prin natura sa *simbolică* (de substitut al obiectului, acțiunii, realității), are particularități importante care își vor pune amprenta asupra calității vieții psihice și psihosociale a oamenilor și prin mijlocirea acesteia asupra *calității vieții* cu toate dimensiunile și componentele ei. Ne vom opri pe scurt asupra unei particularități a limbajului care explică rolul său extrem de influent asupra calității vieții indivizilor și comunităților umane. Este vorba despre funcția bivalentă¹ sau ambivalentă a cuvintelor, în puterea și, în același timp, în neputința lor. La originea amindorora se află natura simbolică a limbajului, evocată în paginile anterioare : cuvintul ca semn convențional, ca substitut al lucrului, al acțiunii, al ființei, evenimentului consumat sau iminent. Nelegate de spațiu și timp, ca obiectele materiale, cuvintele circulă și zboară cu ușurință, se multiplică, lesne se modifică, se memorează, se uită, trec în latență sau devin active.

E posibilă „malaxarea”, teleghidarea conștiinței și stărilor de spirit individuale și colective prin cuvint și de către cuvint. „Comportamentul uman este supus controlului verbal” (Zimbardo). Cuvintele sint percepute ca „obiecte” ale lumii reale cu puterea de a provoca teama, îngrijorarea sau, dimpotrivă, de a liniști și genera speranțe. Cuvintele nu sint doar vehicule de informare despre realitate, ci ele fac parte din această realitate, fie că o redau fidel, fie că o mistifică.

De mică copil și în tot cursul vieții, oamenii au de a face cu cele două fețe ale lui Janus : cuvintul vehicul al adevărului, dar și al minciunii ; mijloc de trezire dar și de adormire a spiritului ; de mistificare sau de demistificare ; de declanșare și orientare a acțiunii umane și de blocare și deorientare a acesteia ; de constituire a cooperărilor și de generare a conflictelor ; de laudă ori de calomniere și insinuare perfidă care poate socialmente ucide omul. Psihologie și psihosociologie vorbind cuvintele pot ridica sau cobori stima de sine, prestigiul și autoritatea, cota de încredere, nivelul de aspirații al individului sau colectivității, pot mobiliza forțe și energii tot așa cum le pot anihila, provoca sentimente de culpabilitate, angoasa, emoțiile, simpatia, antipatia ; ele pot alimenta, provoca și întreține prejudecățile, stereotipiile ; ele se pot tiri în urma vieții, a realității, sau dimpotrivă, o pot devansa ; ele desemnează, deopotrivă, existentul și inexistentul.

¹ Ambiguitatea efectelor psihologice ale comunicațiilor este analizată de Ellul în *La parole humilie*, Paris, P.U.F., 1981.

Ambivalența funcțiilor sociale și psihosociale ale cuvintelor e redată de caracterizările de tip antinomic, polar :

- înțelegere, cooperare, coeziune — conflict,
- bunăvoință, simpatie — reavoință, aversiune, ură,
- clarificare, certitudine — opacizare, nesiguranță,
- adevăr, sinceritate — minciună, ipocrizie,
- punte de legătură — barieră, zid social,
- inovare, inițiativă — rutină, conservatorism,
- promotor de valori — detractor al acestora,
- protejare — persecuție,
- fericire — nefericire,
- elevare spirituală — intoxicare, coborîre,
- divertisment — tensiune și groază,
- terapeutică — traumatizare.

Tudor Arghezi seria „...*hapurile verbale* sînt miraculoase, uneori, toată farmacia nu face cît un dicționar. Dar alege bine vorbele : o sută de vorbe bine împărechiate. . . tînuuiesc în unele momente mii de oameni loviți de o contagiune. Ca să te documentezi și să fi expert vei citi ziarele, dezbaterile parlamentare și discursurile festive” (*Scrieri*, vol. 25, pag. 135).

Ține de natura însăși a limbajului și de natura psihologiei umane, cu bolnăvicioasa ei sensibilitate față de cuvînt, ca omul (oamenii) să cadă victimă fascinației, fetișizării cuvintelor. „Fetișizarea cuvintului, seria Ion Ianoși, nu-i este străină nici secolului nostru, prin excelență lucid, cum ne place să-l considerăm. Cuvinte presupus infamante sau mîntuitoare întunecă orizontul și ne întunecă vederea”.

Trecut prin alambicurile sociale și mai ales ale psihologiei umane, limbajul ajunge factor de putere, de organizare, de influență, căpătînd structura unor doctrine și legi, acte și opere, instituționalizîndu-se, exercitînd funcții de conservare sau schimbare socială, de control al atitudinilor, opiniilor și comportamentelor individuale și colective, de persuasiune.

În ce măsură și în ce mod calitatea vieții personale, familiale, de muncă, a vieții civice etc. depinde de variabilele psihice și psihosociale, constituite și mereu modificate de comunicațiile interpersonale și impersonale (comunicațiile de masă)? Putem afirma că într-o măsură hotărîtoare și în modalități foarte complexe. De ce? În primul rînd pentru faptul că, exceptînd perimetrul restrîns al raporturilor directe cu realitatea socială în care trăiește nemijlocit, fiecare om are un contact *mediat* cu realitățile macrosociale. El percepe aceste realități prin mijlocirea și prin prisma — deloc neutră — a mijloacelor de informare în masă. El ia atitudini, își formează păreri, exprimă acceptări sau refuzuri, simpatii sau antipatii în funcție de *imaginea* ce i-o formează (sau deformează) mijloacele de comunicare în masă, ale căror mesaje sînt inevitabil partizane.

Nici difuzarea, dar nici receptarea mesajelor nu este — nu poate fi — neutră din punct de vedere psihologic și psihosocial. Utilizînd din plin funcțiile psihosociale bivalente ale limbajului (cuvintelor, imaginilor) mesajele mass-media urmăresc să orienteze gîndirea, concepțiile, sentimentele, atitudinile, opiniile, stările de spirit și comportamentele într-o direcție sau alta. Analizînd modalitățile în care mass-media influențează

procesele de formare a opiniei publice, un cercetător american¹ a pus în evidență o serie de tehnici de persuasiune utilizate frecvent de presă, sintetizându-le într-un *catalog al influențelor ascunse*. Este vorba de influențarea la sursa știrilor, influențarea prin *selectarea știrilor* („ceea ce citim, auzim, vedem e ceea ce editorii cred că trebuie să știm”); prin *orientarea știrilor* („informațiile vitale sînt totuși omise din știrile importante”); prin *plasarea știrilor* („editorii folosesc cu succes această tehnică, fără ca publicul să fie conștient de ea”); prin *plasarea coincidentală a știrilor*; prin *titluri și subtitluri* („majoritatea oamenilor își formează imagini și atitudini despre problemele naționale și internaționale doar din lectura titlurilor; chiar și cei mai avizați cititori pot fi influențați de titluri, care stabilesc orientarea și sistemul de valori ale articolului”); prin *alegerca cuvintelor* („pentru a discredită sau ridica în slavă; utilizarea unui cuvînt declanșează un răspuns standardizat la primitor”); prin *imaginile* (favorabile sau nefavorabile) create de știri; prin *selectia fotografiilor*, a filmelor; prin *explicațiile* (legende) care însoțesc fotografiile și dialogurile sau comentariile din filme; prin utilizarea *editorialelor* pentru distorsionarea faptelor („editorialele pot servi ca un adăpost ideal pentru a convinge cititorii/ascultătorii să gîndească și să simtă așa cum doresc editorii”); prin editoriale deghizate în buletine de știri.

Pe de altă parte, receptorii pot ei înșiși interpreta într-o manieră deformată mesajele: dînd un alt sens cuvîntului-cheie, deplasînd esențialul asupra unui alt cuvînt sau grup de cuvinte decît acelea ce erau esențiale pentru emițător pierzînd un context semnificativ care schimbă sensul printr-o izolare abuzivă, descoperind între rînduri sau între cuvinte o semnificație subtilă pe care emițătorul n-a avut-o în vedere. „Cu toate că fiecare din aceste forme—conchide autorul citat²— pot fi mai mult sau mai puțin facilitate de ambiguitățile, sensurile duble, lacunele și tăcerile emitentului de mesaje, trebuie de asemenea admis că, cu cit receptorul este mai mult încorsetat de sistemul personal de opinii, de credințe, de idei sau de pasiuni, cu atît neînțelegerea este cronică”. Iar neînțelegerea creează suspiciune, temeri și, firește, chiar conflicte.

Stările de spirit, individuale și colective, cu semn pozitiv (încredere, optimism, cooperare etc.) pot activa și pune în operă energiile umane, creativitatea, perseverența, voința de a învinge greutățile și depăși obstacolele — ceea ce se va materializa în performanțe și satisfacții în zonele vitale ale existenței și, astfel, va genera o calitate superioară a vieții.

Concluzia acestei analize se impune de la sine: ca să se asigure o calitate optimă a vieții *pentru un număr cît mai mare de oameni* (pentru că, de fapt, această problemă a „numărului” e cea mai importantă) trebuie să se acționeze nu numai asupra resurselor și condițiilor materiale, economice propriu-zise, ci poate mai cu seamă asupra „mijlocitorilor” comunicaționali, mentali (psihosociali) ce se pot transforma în stimulenți sau factori de frinare, întîrziere a optimizării calității vieții.

De asemenea, în concluzie, se poate afirma că, dacă dorim să stabilim cauzele și să descoperim mecanismele paradoxurilor la care ne-am referit la început, trebuie să mergem și pe direcția analizei implicațiilor

¹ Robert Cirino, *Do not blame the Public*, Illinois Press, 1970, pag. 312—319.

² Roger Muchielli, *Communication et réseaux de communication*, Ed. Privé, 1970, p. 6—7.

psihice și psihosociale ale limbajului și comunicării, cercetării funcțiilor acestor mijlocitori între trebuințe și satisfacerea lor, firește în cadrul ansamblului de mijlocitori instrumentali ce fac posibilă (sau imposibilă) viața socială.

Proiectul unei cercetări

Nu se poate spune că, de regulă, oamenii acordă prea mare atenție și importanță în viața lor cotidiană semnificației și consecințelor ce le au conținutul comunicării sociale și interpersonale asupra calității vieții, asupra performanțelor și satisfacțiilor în muncă, viața familiară, social-politică, culturală, de loisir. Demersul științific se dovedește necesar și util pentru a explica oamenii *dependența puternică a stării și devenirii calității vieții lor de „luarea în stăpânire” și „gospodărire” a raporturilor comunicaționale și a principalului lor instrument limbajul*, cu implicații atât de largi și profunde asupra psihicului și proceselor psihosociale. E ceea ce își propune și o investigație inițiată în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții, în corelație cu investigația realizată de Institut anul trecut, pe tema: „Dimensiuni ale participării politice”^{*}.

Investigația, bazată pe achizițiile teoretice și instrumentele metodologice ale sociologiei și psihosociologiei moderne, inclusiv, firește, ale socio-și psiholingvisticii, urmărește să opereze o breșă în acest cîmp tematic extrem de vast și complex, să sugereze și să stimuleze *cercetarea concretă a modalităților în care conținutul comunicării macrosociale, prin mass-media, și verigile sale intermediare, liderii de opinie publică, microgrupurile formale și informale facilitează sau împiedică realizarea unui optimum al calității vieții de muncă*, al celorva componente esențiale ale vieții economico-sociale-politice și culturale, ale vieții cotidiene de familie în contextul actualei perioade de tranziție a țării noastre și în perspectiva apropiată a unor noi schimbări radicale pe plan economic, politic, cultural, intern și internațional.

Cercetarea își propune să facă explicit ceea ce, de regulă, apare, doar implicit, anume:

— ce influență și ce rol au limbajul și comunicarea ziaristică, de la nivel macro la cel microsocioal, asupra dinamicii mentalităților, stărilor de spirit, opiniilor, atitudinilor și comportamentelor grupurilor sociale din țara noastră în perioada postrevoluționară, respectiv ce impact au schimbările, unele radicale și bruște, din limbajul și comunicarea socială asupra calității vieții lor; ce semnifică „limbajul de lemn” și variatele sale forme de manifestare; ce semnificație are aserțiunea: un limbaj — o politică, alt limbaj — altă politică —; ce rol au ziariștii în formarea și malformarea opiniei publice la noi azi;

— ce ameliorări s-ar putea preconiza și eventual realiza în comunicarea ziaristică pentru a se obține treptat o îmbunătățire a calității *vieții de muncă*, a participării sociale *constructive* ca factori esențiali ai ieșirii din criza economico-socială și politică care este și o consecință a crizei psiho-

* A se vedea studiile din *Calitatea vieții* nr. 1—2/1991.

sociale (criză de încredere, stări conflictuale, demagogie, rezistență la schimbare a mentalităților implantate în ultimele decenii etc.).

Ipotezele pe care le are în vedere cercetarea sînt următoarele :

— cu cît se va absorbi, depăși mai curînd criza psihosocială (denumită curent criză morală), criza comunicațională (distorsiunea, dezinformarea, manipularea etc.), cu atît mai repede se vor obține schimbări pozitive și performanțe economico-sociale și politice dezirabile și, prin ele, îmbunătățiri reale ale *calității vieții* cetățenilor României ;

— cu cît rețeaua comunicațională ziaristică și limbajele care o servesc vor promova mai puternic și coerent un *sistem de valori autentice umaniste* (care să îmbine tradiția cu inovația, schimbarea structurală cu stabilitatea instituțional-acțională, deschiderea spre lume cu păstrarea identității naționale în laturile ei pozitive, respectul față de alții cu respectul față de sine etc.), cu atît vor crește șansele ameliorării *vieții* unui număr tot mai mare de oameni din toate straturile sociale ;

— cu cît se vor *prelungi* mai mult stările de tranziție și tendințele manifeste extremiste (dreapta-stînga) de revenire la stări revoluate istoric, cu cît se va *amina* instituirea unei stări de echilibru menite să stopeze pendularea de la sistemul (și stilul) de organizare și viață „oriental” — definitiv compromis, la cel „occidental” departe de a fi ideal pentru structura psihosocială a poporului român, cu calitățile și defectele sale (vezi D. Drăghicescu, Rădulescu-Motru ș.a.) — cu atît se vor diminua și temporiza șansele generațiilor actuale și, mai ales, viitoare de a-și asigura o *calitate optimă a vieții*, prin valorificarea la maximum, inteligentă și profund umanistă a capacităților, talentelor, creativității de care dispune aproape nelimitat poporul român.

Împărtășim pe deplin mesajul lucid-optimist transmis cu mulți ani în urmă de Aldous Huxley : „Speranțele revoluționarilor au fost adeseori dezamăgite. Dar pentru orice om care prețuiește viața, ca viață, aceasta nu poate constitui un argument împotriva încercărilor de a revoluționa. Încrederea în eficiența revoluțiilor (oricît de prost fundamentate s-au dovedit a fi unele dintre acestea), este un stimulent al *vieții* prezente, un imbold la acțiune și la gîndire. În încercarea de a realiza țelurile unei revoluții, oamenii trăiesc mai intens în prezent, gîndesc, acționează și suferă cu o energie sporită ; rezultatul acestui fapt este crearea unei noi realități (diferită, fără îndoială, de cea pe care speraseră s-o creeze, dar nu asta contează ; important este faptul că au realizat noul). Noua realitate impune celor ce trăiesc în mijlocul ei noi speranțe și noi crezuri și aceste noi speranțe și crezuri stimulează oamenii la trăiri mai intense, care duc la crearea unei alte noi realități. Și așa la nesfîrșit”.¹

¹ Aldous Huxley, *Și restul e tăcere*, București, Univers, 1977, pag. 269.